

BARTA LEJLA

Ukrajna útja a Szovjetuniótól napjainkig: nacionalizmus és kisebbségi kérdések hálójában

Fedinec Csilla: *Ukrajna, nacionalizmus, kisebbségek. Etnopolitika és parlamenti képviselet Gorbacsov utolsó éveitől a második Trump-korszakig*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2025. 468 oldal

A könyv főcíme találóan jelöli meg azt a három legfontosabb témát, amely köré a munka fő kérdései összpontosulnak. A szerző a szomszédos ország több mint harminc évének eseményeit dolgozza fel, azonban már a recenzió elején szükséges leszögezni, hogy nem pusztán az ország történelmének időrendben történő megjelenítéséről van szó, hanem olyan események leírásáról, elemzéséről és értelmezéséről, amelyekről mindeddig tájékozatlanabb volt a szélesebb magyar olvasóközönség. A könyv nehezen sorolható be egyetlen tudományágba, mivel egyszerre egy történelmi feldolgozás, politológiai elemzés és kisebbségfókuszú munka is, miközben a történelmi eseményeken túl a jelenkorra nézve is reflektál. Tudományági kategorizálás szempontjából egy történelemtudományi és politikatudományi megközelítéseket ötvöző monográfiaként lehetne jellemezni, amely a jelenkorra nézve is tesz megállapításokat.

A könyvben a szerző a szakirodalmi forrásokon túl politikusok, közéleti személyek nyilatkozataira, sajtócikkek széles körére is támaszkodik, ezáltal pedig olyan események is feltérképezhetők, amelyek gyakran feledésbe merülnek, vagy amelyek egyáltalán nem ismertek. Bár a tudományos munkában általában kerülendő a sajtócikkekre való hivatkozás, azonban jelen esetben ez mégis indokoltnak látszik, ugyanis bizonyos események ezek hiányában aligha lenne bemutatható.

A könyv relevanciája vitathatatlan: Ukrajna a 2022-es orosz–ukrán háború, de talán már a 2014-es események óta meghatározó szerepet tölt be nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi szintén és a sajtóban is. Mindazonáltal a szerző szerint az „Ukrajna” név hallatán túlnyomó részben a korrupció, az oligarchák jutnak eszünkbe. Éppen ezért a szerző megérteni és megértetni akarja azt, hogy az ország

* A szerző az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Phd-hallgatója. E-mail: bartaleila@gmail.com; ORCID: 0009-0001-3376-6905

történelmi múltja hogyan formálta az ukrán nép identitását, és hogy milyen mélyen gyökerező társadalmi, politikai problémákkal kell szembenéznie az országnak. Ezen összefüggések feltárásával a szerző az orosz–ukrán háború hátterére és okaira is rávilágít.

Habár a könyv főcíme egyértelműen megjelöli azokat a témákat, amelyekkel a szerző foglalkozni kíván, az alcím magyarázatát a szerző is indokoltnak látta. Gorbacsov és Trump neve az alcímbe ugyanis arra utal, hogy az ország történelmének ismertetése és az összefüggések feltárása során nem hagyhatók figyelmen kívül azok a világpolitikai tényezők sem, amelyek hatást gyakoroltak az ország fejlődésére. A két politikus egyben az időbeli keretet is kijelöli, ugyanis a könyv a Gorbacsovvál kezdődő időszaktól kezdi a részletes elemzést, és 2025 elejével zárja le.

A könyv strukturáltan mutatja be az ország történelmét: az elején bevezeti az olvasót a legfontosabb tudnivalókba az országról, nevezetesen a népesség, az ukrán identitás kérdésének alakulásába, valamint a politikai rendszer főbb jellemzőibe. Ezt követően következetesen végigtekinti az egyes parlamenti ciklusokat – 1985-től napjainkig –, és minden parlamenti ciklus elemzése során hasonló szempontok szerint tekinti át az ország történelmének legfontosabb kérdéseit. Ezen aspektusok közé tartozik a parlamenti és az államfőválasztások ismertetése, a legfontosabb jogalkotási tevékenységek felvázolása, továbbá az egyes események megértéséhez nélkülözhetetlen történelmi keret szemléltetése.

A könyv címéhez hűen minden parlamenti ciklus vonatkozásában a *Kisebbségek a parlamentben* c. alfejezet keretében kitér a nemzeti kisebbségekre – ideértve a magyarságot – képviselőire is az ukrán törvényhozásban. Ezek az alfejezetek bemutatják a helyi magyar közösség vonatkozásában az egyes választásokat megelőző eseményeket, úgymint a magyar szervezetek jelöltjeinek a pártlistára való felkerülését, valamint a magyar pártok között a jelöltek kiválasztása kapcsán felmerülő kérdéseket. Másrészt ismerteti a magyar képviselőknek az ukrán törvényhozásban kifejtett tevékenységét, akik szerepe nem csupán formális volt, sok esetben érdemi hatással voltak az eseményekre, mint azt az alábbi, Tóth Mihály példája is illusztrálja. Ennek keretében bemutatja az általuk benyújtott törvényjavaslatokat (például a Gajdos István által kezdeményezett tervezetet a „nemzeti kisebbségek nemzeti-kulturális autonómiájáról”, amely azonban a bizottsági szakaszon nem jutott túl, 277.) Tóth Mihály (1994–1998) képviselő tevékenységét, aki meghatározó szerepet játszott az ombudsmani intézmény meghonosításában az országban (224.), vagy éppen Brenzovics László felszólalásait a 2019-es államnyelvtörvénnyel kapcsolatban (358.).

A bevezetésben a szerző – a Kijevi Rusztól kezdődően – kiemeli azon lényeges mozzanatokat, amelyek hozzájárultak az ukrán nép önálló elismeréséhez, ugyanis sokáig – a külföldi történészek – összemosták őket a lengyelekkel, oroszokkal, vagy a létüket teljesen megkérdőjelezték. Az ország földrajzi helyzete, a Nyugat

és Kelet közöttisége nagymértékben meghatározta külpolitikáját, nevezetesen az európai integráció és az eurázsiai reintegrációs politika közti választást. Ez a belpolitikai tendenciákra is hatással volt: egyes államfők „Nyugat-barátnak”, míg mások „Kreml-barátnak” tűntek. Részben ez a kettőség vezetett el a 2014-es, majd pedig a 2022-es orosz invázióhoz is, amely egyértelművé tette, hogy „*Oroszország nem hajlandó elengedni Ukrajnát.*” (28.) Oroszország magát imperialista hatalomként látta vélni, így „*[N]em érthetjük meg a jelenlegi ukrainai válságot – a Krím annektálását, a donbászi szeparatista lázadást és az Ukrajna elleni orosz agressziót –, ha nem értjük meg, hogy Oroszország még mindig imperialista hatalom.*” (77.) Eközben „*[U]krajnát Európa is Oroszország történelmi és kulturális részének, vagy valamiként Oroszország és az Európai Unió között látta, és ekkor még nem volt hajlandó befogadni*” – írja a szerző a 2014-es események vonatkozásában (28–29).

A következő fejezet az ország államszervezeti felépítését tárgyalja részletekbe menően, ideértve az államfő, a parlament és a kormány szerepét. Megállapítja, hogy a három központi szereplő közül mindig is az államfő töltött be meghatározó szerepet, ennek alátámasztására pedig egészen a Szovjetunióig tekint vissza a szerző. Ebben a részben olvashatunk arról, hogy hogyan alakult ki a felfogás az államfő szerepéről, és arra a kérdésre keresi a választ, hogy mit is jelent ukrán elnöknek lenni.

A következő nagyobb fejezeteket az egyes parlamenti ciklusok története képezi. Ezek közül az első témája az előzmény, az 1985–1990 közötti szovjet-ukrán, azaz az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság parlamenti időszaka. Ez olyan kulcskérdéseket elemez, mint azt, hogy hogyan alakult ki a mai formában működő ukrán államszervezet, milyen informális önszerveződéses és csoportok jöttek létre (például a Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság), amelyek elindították az országot a függetlenség útján. A jogalkotás kérdésében kitér az 1989-es nyelvtörvényre, amelynek bár preambuluma kiemelte, hogy „*az ukrán nyelv az ukrán nép nemzeti identitásának egyik meghatározó tényezője*”, azonban ez a valóságot nem tükrözte, ugyanis a gyakorlatban továbbra is az orosz nyelv használata valósult meg. Így annak ellenére, hogy az ukrán nyelv államnyelvként került meghatározásra, a hét-köznapiakban az orosz maradt továbbra is használatban (130).

Az 1990–1994 közötti parlamenti ciklust magában foglaló fejezet a parlament működését is tárgyalja, amely már a demokratikus jegyeket is magában hordozta a rendszeres ülésezéssel és az ülések közvetítésével. Szintén e fejezetben olvasható a magyar érdekvégyesítő szervezet, a KMKSZ megalakulásának rövid története. A szervezet elnökévé Fodó Sándort választották, aki már az egyetemi közegben is a magyar önazonosság megélése mellett állt ki, ezt tükrözték vissza az irodalmi stúdiumok, a színjátszó körök – amelyek működtetése azonban korántsem volt veszélytelen abban az időben. A szervezet céljai is illeszkedtek a magyar identitás megőrzéséhez, így célként fogalmazta meg többek között a magyarság kultúrájának megőrzését, anyanyelvének ápolását, továbbá az összmagyarsággal történő kapcsolatteremtést.

A következő meghatározó esemény 1991. augusztus 24-én a függetlenségi nyilatkozat elfogadása a parlament által – mely napon egyébként az ország a „születésnapját” ünnepli –, majd a december 1-i, a függetlenségi nyilatkozatot megerősítő népszavazás volt. Az immáron függetlenné vált ország életében a főbb jogalkotási programokon túl a kétoldalú kapcsolatok részletes elemzése következik az alapszerződések bemutatásával, különösen az ukrán–magyar alapszerződést illetően. Az ukrán fél részéről az alapszerződés elfogadása nem váltott ki éles vitákat, mivel számukra előnyös módon a határrevízió lehetősége kizárásra került. Ezzel szemben a magyar fél részéről éppen a határrevízió lehetőségének kizárása miatt fogalmaztak meg kritikát. A szerző szerint az *„alapszerződés kérdése Trianon-súlyú, és ezért lehetetlen társadalmi konszenzust építeni köré...”* (204.) Bár az alapszerződés központi célja az együttműködés kialakítása volt a kisebbségeket érintő kérdésekben a két ország között, azonban a magyarság érdekképviselői szervezetét nem vonták be annak kidolgozásába, és véleményüket sem kérdezték meg.

Az 1994–1998 közötti parlamenti ciklus tárgyalásának középpontjában a parlamenti választások, az államfőválasztás és az alkotmányozás álltak. Az országnak új államfője lett Leonyid Kucsma személyében, akinek kulcsszerepe volt az 1996. június 28-án elfogadott alkotmányt előkészítő munkálatokban is. Az alaptörvény azonban több alkalommal is módosításra került; voltak sikertelen kísérletek, de olyanok is – 2004-ben, 2010-ben, majd pedig 2014-ben –, amelyek eredményesnek bizonyultak.

Az 1998–2002 közötti időszakból a szerző kiemeli az államfőnek, Leonyid Kucsmanak a hatalma megszilárdítására irányuló tevékenységét. Mindaddig úgy tűnt, hogy ebben sikeresnek mutatkozik, amíg Heorhij Gongadze újságíró halála és az ehhez köthető „Kucsmagate” nem híresült el az országban. Ennek előzménye, hogy az újságíró holttestét 2000-ben találták meg egy erdőben, és a halálának körülményeivel kapcsolatban olyan hangfelvételek kerültek elő, amely kapcsolatba hozhatók Leonyid Kucsmaival, illetve utasításaival az újságíró elrablására vonatkozóan. Az államfő bűnrészessége azonban a bíróságon nem nyert bizonyítást (251.).

A 2002–2006 közötti parlamenti ciklust meghatározta a 2004-es államfőválasztás, ahol Viktor Jusczenko és Viktor Janukovics állt szemben egymással. A választás Jusczenko győzelmével ért véget, azonban ezt a győzelmet megelőzte a „narancsos forradalomként” elhíresült tüntetéssorozat, amely a választási csalásokra adott válasz volt.

A 2002-es parlamenti választások folyamán a magyar kisebbségnek sikerült mandátumot szereznie a parlamentben; a jogalkotás során pedig elfogadták a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményt. Ennek jelentősége abban áll, hogy ez az egyetlen olyan jogi kötőerővel bíró kisebbségvédelmi dokumentum, amit az ország törvényi szinten ratifikált.

A következő, a szerző szavaival élve „rövid” parlamenti ciklus a 2006–2007 közötti időszakra esik. A 2006-os választások megváltozott jogi keretek között

zajlottak: nemcsak az alkotmányt módosították – ennek eredményeképp a népképviselői szerv szélesebb jogkört kapott –, hanem a választási törvényt is. A parlamenti választások győztese a Régiók Pártja lett, annak a Viktor Janukovicsnak a pártja, aki korábban Viktor Jucszenko államfő kihívója volt az elnökválasztások során. A belpolitikai helyzetet meghatározta az elhúzódo koalícióalakítás, amelynek eredményeképp végül Janukovics lett a miniszterelnök (2006. augusztus – 2007. december).

A megváltozott választási törvény a kisebbségek parlamenti képviseletét is megnehezítette, így a magyarok képviselő nélkül maradtak a parlamentben.

A 2007–2012 közötti parlamenti ciklust belpolitikai konfliktusok jellemezték, amelyek végül elvezettek a Régiók Pártjának megerősödéséhez. A 2010-es elnökválasztás új fordulatot hozott az ország életében, ugyanis a győztes államfő, Viktor Janukovics (2010–2014) korlátlan hatalmat igyekezett kialakítani az országban. Ezen időszak eseményeihez hozzátartozik még a 2007-es előrehozott parlamenti választások eredménye, amely során a legtöbb parlamenti mandátumot a Régiók Pártja szerezte meg.

A 2012–2014 közötti parlamenti ciklus szintén rövidnek bizonyult. A választásokon a szavazatok döntő többségét ismételten a Régiók Pártja szerezte meg, azonban mellette új párt is megjelent, a Szabadság Párt, azaz a Szvoboda, amely egy szélsőjobboldali párt volt; ezt megelőzően a törvényhozásba szélsőjobboldali párt még nem jutott be (323.).

A magyar kisebbség helyzetének tárgyalásánál a szerző ebben a fejezetben nemcsak a parlamenti képviseletre tér ki, hanem a Magyarország részéről hozott intézkedésekre is (egyszerűsített honosítást lehetővé tevő törvény). A törvény nem részesült kedvező fogadtatásban az ukrán fél részéről, tekintettel arra, hogy az ország egy állampolgárságot ismer el. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a határmenti régiókban élők szintén több állampolgársággal rendelkeznek a könnyebb munkavállalás, határátkelés céljából.

A 2014–2019 közötti időszak legmeghatározóbb eseményei közül a szerző kiemeli a második Majdan-forradalmat, amely bár az Európai Unióval való társulási egyezmény alá nem írása miatt robbant ki, végül belpolitikai tüntetéssé változott, és az államfő, Viktor Janukovics távozásával – pontosabban elmenekülésével – ért véget. A 2014-es évhez azonban további események is kapcsolódnak: a Krím-félsziget annektálása, majd pedig a tagköztársaságok megalakítása a kelet-ukrajnai régióban.

Ezen időszak alatt a magyar kisebbség számára is változások következtek be: a helyi érdekérvényesítő szervezet élére új elnök került, sikerült mandátumot szerezni a törvényhozásban, sőt, a kárpátaljai magyarságnak a 2014-es európai parlamenti választások eredményeképp az Európai Parlamentben is van képviselője, ugyanis a Fidesz-KDNP listájára a külhoni magyarok képviselői is felkerültek, csakúgy mint a 2024-es európai parlamenti választásokon.

A jogalkotás kérdéskörében megkerülhetetlen a 2017-es oktatási kerettörvény, és különösen annak nagy visszhangot kiváltó 7. cikkelye, amely következtében – többek között – az Európai Unió valamely hivatalos nyelvét beszélő kisebbségek számára az anyanyelven való oktatás csupán az alapoktatás szintjén valósul meg, ezt követően fokozatosan növekszik az ukrán nyelven oktatott tárgyak száma. A 2019-es államnyelvtörvény az ukrán nyelv használatát hivatott erősíteni azzal, hogy a magánbeszélgetések kivételével kötelezővé tette az ukrán nyelv használatát az államigazgatásban, a kultúrában, a közéletben (378.). Mindkét törvény nemzetközi szinten is vita tárgya volt, a Velencei Bizottság állást is foglalt a kérdésben, és rámutatott arra, hogy szükséges megfelelő egyensúlyt teremteni az államnyelv megerősítése és a nemzeti kisebbségek jogai között.

A 2019-ben kezdődő és a mai napig tartó parlamenti ciklust kétségekívül meghatározza a 2022. február 24-e óta tartó háború. Azon túl, hogy a szerző az előző fejezetekhez hasonlóan részletesen végigvezet a legfontosabb eseményeken (a 2019-es államfőválasztás, majd az előrehozott parlamenti választások, a jogalkotás körében a 2021-es törvény az öslakosokról, valamint a 2022-es törvény a nemzeti kisebbségekről (közösségekről), bemutatja az orosz fél narratíváját is, illetve annak igazságát és hamisságát a háború kontextusában, így különösen azt, hogy milyen, az orosz fél által objektívnak vélt okokra hivatkozva indította meg Oroszország a háborút, és azt, hogy azoknak mennyi a tényleges valóságalapjuk.

Ami az öslakosokról szóló törvény elfogadását illeti, azt számos kritika érte mind Oroszország, mind Magyarország részéről. Oroszország úgy értékelte, hogy a társadalmat különböző osztályú emberekre tagolják, Magyarország szerint pedig a fő probléma az, hogy a magyarokat, románokat nem ismeri el őshonosnak. Bár a szerző szerint mérföldkőnek tekinthető annak elfogadása, azonban kérdéseket vet fel a kisebbségek egyenlő bánásmódjával kapcsolatban (418). A nemzeti kisebbségekről (közösségekről) szóló törvény elfogadása egyebekben az Európai Unió csatlakozási tárgyalások megkezdése miatt vált szükségessé az ország számára.

A könyv végezetül foglalkozik az Ukrajna EU-tagjelölti státuszával kapcsolatos kérdésekkel is, ennek során egészen 2025 elejéig a legaktuálisabb eseményeket taglalja, külön figyelmet fordítva benne a Magyarország által elfoglalt álláspontra.

A könyv hozzáadott értéke vitathatatlan: az ország történelmének részletes bemutatásán túl a kisebbségek helyzetének alapos elemzésén át tartalmazza az Ukrajna egyik szomszédjával (Magyarország) fennálló viszony részletes fejlődését is, külön nevesítve a 2022-es háború óta fennálló kapcsolatrendszerét. A könyv a szerző sokéves tereptapasztalatát, személyes látogatását az országban és a helyszínen keletkezett benyomásait is közvetetten magában foglalja. A könyv hasznos lehet mindazok számára, akik tudományos szinten foglalkoznak az ország történelmével, az ukrán–magyar kapcsolatok fejlődésével, a nemzeti kisebbségek helyzetével, de mindazoknak is, akik az orosz–ukrán háború okait szeretnék mélyrehatóbban megérteni.